

ПРОСТОР КАО ФИЛОЗОФСКА И ГЕОГРАФСКА КАТЕГОРИЈА

Апстракт:

У овом раду аутор расправља о концептуализацији простора у географији. Главна пажња концентрисана је на појмове апсолутног, релативног и релативистичког простора, потом на географију као хоролошку науку, регионализам и ексепционализам у географији. Осим хоролошке концепције, размотрене су још три концепције простора – културни пејзаж, простор као социјални производ и простор као производ моћи. Овај последњи у својој еволуцији има више фаза - фазу територија, фазу умрежавања, фазу сајбер простора и на крају стварање „дедала“ или лавиринта. У закључку, све постојеће концептуализације простора се свде на два аспекта: онтолошки (објективни) и идеални (субјективни).

Кључне речи:

Географија, филозофија, простор, хорологија, постмодерна.

Scientific paper review
Mirko Grčić²

SPACE AS A PHILOSOPHICAL AND GEOGRAPHIC CATEGORY

Abstract:

In this research paper the author discusses about the conceptualization of space in geography. The main attention is concentrated on the concepts of absolute, relative and relativistic space, then the geography as chorological science, regionalism and exceptionalism in geography. Besides chorological concept, author discussed the three more concepts of space - cultural landscape, space as a social product and the space as a product of power. Space as a product of power in its evolution has several phases - the phase of the territories, networking stage, the stage of cyberspace and ultimately create a “Dedale” or maze. In conclusion, all existing conceptualization of space are reduced in two aspects: ontological (objective) and ideal (subjective).

Key words:

geography, philosophy, space, horology, postmodernism.

¹ Проф. др, Географски факултет, Београд. Рад је резултат пројекта 176017 Министарства науке и просвете Републике Србије.

² Prof. PhD, Faculty of Geography at Belgrade University.

Увод

Простор и време су форме постојања материје, и због тога су ове категорије основа свих система мишљења. У свакој науци просторни приступ је специфичан, дотиче другачију концепцију простора. Ипак нико тако снажно као географи није тежио да створи од простора атрибуте своје науке.

Географи концентришу главну пажњу на три концепта: *простор* (space), *место* (place) и *околина* или *средина* (environment). То су веома значајне речи, са одговарајућим научним значењем. Географи узимају једну од ове три речи и конструишу читаве научне дисциплине око њих. На пример реч *простор*, одражава идеју географије као чисто просторне науке. Реч *место*, која потиче из контекста старе речи „регион“, је традиционална идеја из које је данас оживљено централно језгро географије у новом облику, као што је дискурс „локалности“ и „места“ и идеја тзв. „нове“ регионалне географије. Реч *околина* (средина) је дуго привлачила пажњу географа, посебно оних који се баве физичком географијом, који су фокусирани на оне процесе који обликују физичке и биолошке пределе (пејзаж, landscape), посебно као консеквенца људских активности. Овде такође сусрећемо географе који теже да дефинишу географију као студиј „Земље и људи“ или Земље, као „дома човека“.

Географија као дисциплина данас се ослања на сва три од ових концепата симултано и свака једностраност ограничава успех или води у неуспех истраживања. Ова три концепта данас имају све већи значај у теорији социјалних и друштвених наука. Циљ овога рада је да концентрише пажњу само на први од ова три концепта – простор, без укључивања концепта времена, с надом да ће читаоци ухватити неки смисао и везу између схватања простора, места и средине.

Апсолутни и релативни простор

За географију су важне три доминантне идеје о природи простора и времена. Теорија апсолутног простора се углавном везује за класичну механику и Њутнову физику. Релативна теорија је чврсто везана за теорију Алберта Ајнштајна. Трећа је релативистичка концепција која потиче од Лајбница, али која још има следбенике у фило-

Introduction

Space and time are forms of existence of matter, and because of that these categories are the basis of all systems of thought. In each science spatial approach is unique, touching a different conception of space. Only geographers so strongly seek to create from the space the attributes for their science.

Geographers concentrate attention on three main concepts: *space*, *place* and the *environment*. These are very important words, with appropriate scientific meaning. Geographers take one of these three words, and construct the entire scientific discipline around them. For example the word *space*, reflects the idea of geography as a space science. The word *place* comes from the context of the old word “region”, as the traditional idea from which appears the central core of geography in the new format, such as the discourse of “locality” and “place” and the idea of “new” regional geography. The word *environment* has long attracted the attention of geographers, particularly physical geographers, which are focused on those processes that shape the physical and biological landscapes, particularly as a consequence of human activities. Here are also geographers who seek to define geography as the study of “Earth and People” or the Earth as a “home of man”.

Geography as a discipline still relies on all three of these concepts simultaneously, and each one-sided limited the success or leads to research failure. These three concepts today are of increasing importance in social theory and social sciences. The aim of this paper is to focus attention only on the first of these three concepts - space, without including the concept of time, with the hope that readers will catch some meaning and connection between understanding of space, place and environment.

Absolute and Relative Space

For Geography are important three dominant ideas about the nature of space and time. The theory of absolute space is mostly based on classical mechanics and Newtonian physics. Relative theory is strongly related to Albert Einstein’s theory. The third is a relativistic concept that comes from Leibniz, but which still has

зофским радовима Алфреда Н. Вајтхајда и Хенрија Лефевра.

Од **Њутна** потиче разликовање апсолутног и релативног простора, што је ствар од прворазредног значаја за методологију савремене географије. Ђордано Бруно је сматрао да простор има својство бесконачности и вечности. „Бесконачни простор обдарен је бесконачним својством а у бесконачном својству слави се бесконачни чин постојања“ (Ђордано Бруно, цит. Kostof, 1985, 537). Њутн је схватао простор као *апсолутан*, бесконачан и празан. По њему, простор, време и материја су међусобно независне категорије. У апсолутној концепцији се сматра, да простор и време постоје независно од било ког процеса који се дешава у њима. Простор и време су материјалне творевине, међусобно независне, унутар којих се дешавају неки процеси. Простор за себе је као празан „контејнер“ или „спремниште“ у којем се налазе материјална тела. Њутнова концепција простора мало је корисна за друштвену географију. Та концепција је нашла велику примену у механици и инжењерству, тесно везаним са технолошком праксом модерног капитализма. Њутнов поглед постао је доминантан посебно после генијалне Кантове интервенције, када је модификован и прецизиран од контрадикција.

Лајбниц приговор Њутну је да апсолутна теорија прави утисак као да је Бог лоциран у простору и времену и због тога, дакле, простор и време егзистирају априори у односу на Бога. Тај закључак наглашава теолошки елемент. Лајбниц је заступао *релативистичко* гледиште – простор је нешто што постоји међу разним телима, док постоје та тела (значи коначан), а Бог је апсолутан и изван простора. По њему, простор је скуп узајамних интеракција објеката, ограничених начином њиховог размештаја. Сваки процес производи свој властити простор и време. Има много „могућих светова“, колико и различитих процеса, који стварају потпуно различите просторе у којима егзистирају. Зато Бог може да бира најбољи од свих могућих светова у дизајнирању садашњег света у којем ми живимо, и о којем Њутн има тачне опсервације. Мада ми живимо у свету који се карактерише једним простором и временом, то је само један од могућих светова којег је изабрао Бог. Гледиште Лајбница претпоставља, „да је простор производ међудејства међу тачкама размештаја објеката“ (Грифит Д. А., 1982, 102), „и укључује, на тај начин, и ъутновски приступ“

followers in the philosophical works of Alfred N. Whitehead and Henri Lefebvre (Harvey D., 1994).

Newton promotes differentiation of absolute and relative space, which has a great importance for the methodology of modern geography. Giordano Bruno argued that the space has the property of infinity and eternity. “Infinite space endowed with infinite capacity and the infinite capacity celebrates the infinite act of existing” (Giordano Bruno). Newton understood space as *absolute*, infinite and empty. According to him, space, time and matter are mutually independent categories. In the absolute conception is considered that space and time exist independently of any process that occurs in them. Space and time are the material creation, mutually independent, within some processes are taking place. Space for itself is as an empty “container” or “store” in which material bodies are. Newton’s conception of space is useful for social geography. That concept has broad application in mechanics and engineering, closely related with the technological practice of modern capitalism. Newton’s view has become dominant especially after the Kant’s genius intervention, when was modified and refined of a contradictions.

Leibniz’s objection to Newton’s absolute theory was about the real impression that God is located in space and time and because of that space and time exist a priori in relation to God. This finding emphasizes the theological element. Leibniz represented *relativistic* view - space exists among the various objects, till there are the objects, and God is absolute even out of space. According to him, space is a set of mutual interaction of objects limited by their deployment. Each process produces its own space and time. There are many “possible worlds”, as the various processes that create very different spaces in which they exist. Therefore, God can choose the best of all possible worlds in the design of the present world in which we live, and on which Newton has an accurate observation. Although we live in a world that is characterized by a space and time, it’s just one of the possible worlds that God has chosen. The point of Leibniz view assumes “space is a product of interaction among the items of objects layout” (D Griffit. A., 1982, 102), and includes, in this way, the Newtonian approach (Мироненко Н. С., 1993, 52 - 53).

(Мироненко Н. С., 1993, 52-53).

Лајбниц открива идеалистичке могућности мултипликације простора, што се одразило на марксистички практични реализам и концепцију друштвене продукције простора. **А. Н. Вајтхајд** развија реалистичку позицију различиту од Лајбница, да су та мултиплицирања простора и времена у актуелном свету присутна више него концепције простора Њутна или Ајнштајна. Вајтхајд уводи појам „конгредиенце“, разматра како простор и време који потичу од различитих процеса повезују и генеришу „конгредиенцу“ и кохеренцију. Ту задобијају значај комуникације. Та идеја комуникација може се повезати са теоријом комуникативне акције Хабермаса, који, кроз ту теорију дефинише идеју о формирању неког просторног и временског поретка у свету, на основу људске комуникативне акције. Тако је дата у основним цртама метафизичка база за тезу о друштвеној (социјалној) производњи простора и социјалним конфликтима у дефинисању простора и времена. Сличним питањима се бавио и Хенри Лефевр у својим радовима о продукцији простора.

Необично значајни за хуманистичку географију, која је израсла на тлу феноменологије, били су погледи **Имануела Канта** о простору као *интуитивном* производу. Кант дереификује (дематеријализује) простор и време и раздваја их. Он је сматрао да простор није супстанца (као ни време), него априорни знак унутрашњих релација, који не проистиче из искуства, него је универзалан. Простор код Канта је синтеза супстанцијалних и релативних концепција. Кантови ставови у почетку његовог рада били су слични Лајбницовим. Затим је мало касније (1765-70) прихватио Њутнове идеје јер су му изгледале научно засноване у области физике. Када је почео да пише своју „Критику чистог ума“, Кант је тада, посебно под утицајем енглеских емпиричара Лока, Берклија и Хјума, поново размотрио питања времена и простора. Он је то учинио на оригиналан начин, износећи мишљење да су простор и време плод трансценденталних интуиција и да представљају априорне категорије у односу на искуство (чулност), што значи да је неистинита тврдња да наше поимање простора и времена проистиче из искуства. По Канту, наша схватања простора и времена представљају услове сваког искуства т. ј. доживљаја света. Према томе, ни једно искуство није у стању да докаже или оповргне постојање апсолутног времена или простора, пошто време

Leibniz reveals the idealistic possibility of multiplication of space, which is reflected in the Marxist conception of practical realism and social production of space. A. N. Whitehead developed realistic position different from Leibniz, that the multiplication of space and time in the current world presents more than a space concept of Newton or Einstein. Whitehead introduces “congreidence” and looks at how space and time which come from different processes connect and generate “congreidence” and coherence. Those acquire the importance of communication. This idea of communication can be connected with the theory of communicative action by Habermas. Through this theory Habermas defines the idea of forming a spatial and temporal order in the world, on the basis of human communicative action. Time was given in general terms as the metaphysical basis for a thesis of the social production of space and social conflict in the definition of space and time. Henry Lefebvre dealt with the similar issues in his analysis of production space.

Very important for humanistic geography, which was grown on the ground of phenomenology, are the views of **Immanuel Kant** on space as an intuitive product. He held that space is not a substance (or time), but a priori sign of internal relations which does not emanate from the experience, it is universal. According to Kant space is synthesis of substantial and relative concept. Kant's views in the beginning of his work were similar to Leibniz. Then a little later (1765-70) he accepted the Newton idea because it seemed like science based on physics. When he began to write his “Critique of Pure Reason”, Kant, especially under the influence of the English empiricist Locke, Berkeley and Hume, has reconsidered issues of time and space. He did it in an original way, by presenting the view that space and time are the result of transcendental intuition and that are a priori categories in relation to the experience (sensuality), which means that the false claim that our understanding of space and time comes from experience. According to Kant, our understanding of space and time are conditions of every experience or experience of the world. Therefore, no experiences are able to prove or disprove the existence of absolute time or space, since time and space are exactly the conditions of every experience, no matter what

и простор представљају управо услове сваког искуства, ма какво оно било. То представља де-реификовање простора и времена. Међутим, тиме се у исти мах, у подручју физике, Њутновим схватањима простора и времена придаје апсолутна вредност која се и сама налази с оне стране било каквог искуства. Према томе, Кант је почетком XIX века формулисао неку врсту хиперњутновског учења које ће утицати на све оне који су у XIX веку размишљали о проблему простора и времена.

У Ајнштајновој физици, предмети егзистирају у четири димензије – три просторне и једној временској, тако да је свет у којем живимо свет „време-простора“. Познато је, да је сам Ајнштајн разликовао три појма простора: 1. Место одређеног назива, 2. Апсолутни простор, и 3. Четвородимензионални појам релативног простора. У теорији *релативитета*, време и простор су нераскидиво повезани с материјом, слично као што су неодвојиви материја (маса као мера енергије тела) и кретање (енергија као мера кретања материје). На тлу географије Ајнштајн ипак није много помогао.

Квантна механика описује објекте у просторно-временском континууму. За истраживање земаљских тела физичар користи апстрактне појмове еуклидског простора; апстрактне зато што, иако је еуклидски простор бесконачан, та бесконачност је математичка апстракција. У вези с тим стварни физички простор није коначан или бесконачан сам по себи, него само са гледишта на одређене услове и врсту геометријских појмова. Простор у геометрији Лобачевског има веома необична својства, која тешко можемо себи представити – да се паралелне линије секу, да сума углова у троуглу није 180° и т. д. У еуклидској геометрији (или обичној) својства простора не противурече искуству човека. То се можда чини парадоксалним на тлу географије, али ипак то није парадокс ако разматрамо проблем на тлу математичких апстракција. Географски простор је конкретан структуриран простор који има своју посебну логику, коју проучава географија. Географи размишљају о простору у категоријама еуклидске геометрије и Декартовог координатног система, док су друге егзактне науке и техничка решења базирана на њутновском поимању простора. Са појмом простора у традиционалној географији мало заједничког имају вишедимензионални простори. Што је чудно, тродимензионални простор („географски простор“) је примењен и у теорији информација (принцип Хајгенса).

happened. However, this is at the same time, in the fields of physics, Newton's conceptions of space and time given the absolute value which itself is beyond any experience. Therefore, Kant, in early nineteenth century, was formulated a kind of Hipper-Newtonian learning which affected all those who thought about the problem of space and time in the nineteenth century.

In **Einstein's** physics, objects exist in four dimensions - three spatial and one dimension is time, so the world we live in is the "time-space" world. It is known that Einstein himself distinguishes three concepts of space: 1 Place of a specific name, 2 Absolute spaces, and 3 Four-dimensional concept of relative space. In the theory of relativity, time and space are inextricably linked with matter, similar to the inherent material (weight as a measure of the energy of the body) and movement (energy as a measure of the movement of matter). On the ground of geography Einstein was not much help.

Quantum mechanics describes the objects in space-time continuum. For the researching objects in the Earth physicist uses abstract concepts of Euclidean space; abstract because the Euclidean space is infinite and that infinity is a mathematical abstraction. In connection with this physical space is finite or infinite in itself, but only with a view to certain conditions and the type of geometric concepts. Space in the hyperbolic geometry of Lobachevski has very unusual properties, which makes it hard to introduce ourselves - that parallel lines intersect, and the sum of the angles of a triangle is not 180° and so on. In Euclidean geometry (or ordinary) properties of space does not contradict the experience of man. It may seem paradoxical on the ground of geography, but it's not a paradox if we consider the problem on the ground of mathematical abstraction. Geographical space is a concrete structured space that has its own logic, which studies the geography. Geographers think about space in terms of Euclidean geometry and Decart's coordinate system, while others exact science and technical solutions are based on the Newtonian concept of space. With the notion of space the traditional geography have little in common with multidimensional space. What is strange, three-dimensional space ("geographical space") is applied in information theory (Huygens principle).

Географија као хоролошка наука

Хорологију не треба мешати с хорографијом. Појам хорографије увео је Клаудије Птолемеј (II в.), док хоролошка концепција потиче непосредно из филозофије Имануела Канта. Суштина хоролошке концепције, чији је представник Алфред Хетнер (1927), је спознаја земаљске површине у њеним просторним разликама. Циљ хоролошке концепције, према Хетнеру, је размештај природних појава у простору на Земљи, то јест „спознаја карактера земаља и места, која полази од схватања коегзистенције и међудејства различитих царстава природе и њихових различитих форми, а такође спознаја читаве земаљске површине у њеном природном рашчлањавању на делове света, пределе и локалитете“ (Геттнер А., 1930, 120). Према томе, у географији, једино простор мора бити предмет истраживања; дужни смо да одбацимо „материјалну тачку гледања“, то значи, мора нас интересовати, како је испуњен простор, а не пак чиме. „У начину анализирања – писао је Хетнер – географија не сме бити ипак наука о распореду различитих објеката према местима, него наука о испуњености простора. То је просторна наука у оном смислу, у којем је историја временска наука“ (Геттнер А., 1930, 115).

То је важан методолошки преокрет, јер су географи до тада разматрали земаљски простор само као основу, на којој се изучавала нека појава, а не као објект и предмет истраживања. Развојем хоролошке идеје, географија се од науке о размештају објеката претворила у „науку о испуњености простора“. На тај начин, услед својих конструкција А. Хетнер је извео закључак, да предмет географије јесу просторне релације. Како ипак дефинисати простор, а тим више његове релације? На том месту А. Хетнер се ослања на материју, „спушта се“ на њу. У колико ипак – пише он – просторне релације нису ништа друго него чисто формалне релације, значај самосталних добијају искључиво кроз своје материјалне функције, као место постојања сировина и енергије, станиште и арена делатности живих бића, биљака и животиња, а такође и човека. Зато можемо сматрати за лепу, иако не елегантну, дефиницију географије као науке о простору земаљске површине с његовим материјалним садржајем“ (Геттнер А., 1930, 123).

Предмет географије А. Хетнер је дефинисао као скуп двају задатака: проучавање просторних

Geography as a Chorological Science

Horology should not be confused with chorography. The term chorography introduced Claudius Ptolemy (II c.), while chorological concept comes directly from the philosophy of Immanuel Kant. Essence of chorological concept represented Alfred Hetner (1927), as the findings in the Earth's surface and spatial differences. The aim of chorological conception, according to Hetner, is the distribution of natural phenomenon in Earth space. It is "understanding the character of countries and places, which comes from the ideas of coexistence and interaction of the various kingdoms of nature and their different forms, and also knowledge of the entire Earth's surface in its natural breakdown the parts of the world, regions and localities" (Gethner A, 1930, 120). Therefore, in geography only space must be the subject of research, we are obliged to reject "the material point of view", which means that we must be interested about filled the space, not even making. "The mode of analysis - wrote Hetner - geography cannot be the science of scheduled various objects to a place, but the doctrine of fulfillment space. It is a spatial science, in the sense, in which the history is science of time" (Gethner A, 1930, 115).

It is an important methodological shift, because geographers until then were considered Earth space only as basis in which was studied a phenomenon, not as an object and subject of research. Development of chorological ideas transformed geography from the science of disposition of objects into a "science of fulfillment space". A. Hetner has drawn the conclusion that the subjects of geography are spatial relations. How to defined space, and further more its relations? Hetner relies on the matter, "goes down" on it. However - he writes - "spatial relations are nothing more than purely formal relations, the importance of self-obtained exclusively by their material functions as a place of existence of raw materials and energy, habitat and arena activities of living things, plants and animals and also humans. Therefore we can consider for a nice, although not elegant, the definition of geography as a science of the Earth's surface area with its material content" (Gethner A, 1930, 123).

A subject of geography Hetner defined as a set of two tasks: the study of spatial differenc-

разлика земаљске површине и проучавање структуре индивидуалних простора, или регионализација. Као што се време дели на периоде, тако се и простор дели на регионе. „Свако место на земљи или локалитет има своју индивидуалност, која се испољава у свим царствима природе; упоредо размештена места на земљи образују комплексе, које ми, с обзиром на њихову величину, називамо земљама, ландшафтима (пределима), деловима света. Успостављање ландшафта и подела земаљине површине јест израз наше научне спознаје земаљске површине и истовремено претпоставка регионално-географског излагања... Наука у целини мора да покуша путем строге научне анализе да схвати разлике и узајамне односе земаљских простора у њиховој узрочној условљености и да да свој допринос у самим принципима поделе земаљске површине“ (Геттнер А, 1930, 265).

Хетнер је сматрао да ће на тај начин успети да конкретизује своје погледе на предмет географије. Ипак, истина се показала другачијом. У самим његовим погледима на предмет географије била је садржана противуречност. С једне стране предмет географије било је истраживање просторних релација с искључењем „материјалне тачке гледања“ а с друге пак стране, те релације добијају самостално значење само захваљујући материјалном садржају. Другачије не може бити – то, што је нераскидиво објективно, не може бити спознато захваљујући вештачком раздвајању на поједине елементе, аспекте или тачке гледишта (Мукитанов, 1979, 187).

Методолошка грешка концепције Хетнера стоји се у томе, што при објашњењу међусобних веза географских појава она полази од њихове везе са одређеном јединицом простора као од водећег фактора. Међузависност се на тај начин сводила на спољашње карактеристике а не на унутрашње, генетске и узрочно-последичне везе. Таква концепција била је погодна за војну географију, али не и за научно објашњење. Хоролошка географија је типична „географија објеката“ (природних и друштвених).

Према учењу Хетнера у књизи „Географија“ (1927), ова наука се дели на два дела: општу и регионалну географију. Он издваја и трећи део – упоредну регионалну географију, али га не сматра суштинским. Регионална географија изучава карактеристике појединих држава и предела у погледу свеукупности појава у њима, разматрајући сваку земљу и сваки предео (регију) као неку

Earth's surface and studying the structure of individual spaces, or regionalization. As time is divided into periods, so the space is divided into regions. “Every place on the land or locality has its own individuality, which is manifested in all realms of nature, simultaneously deployed places on the Earth formed complexes, which we, due to their size, call states, and landshfts (landscapes), parts of the world. Establishing landshfts and share the Earth's surface is an expression of our scientific knowledge of Earth's surface and at the same time preconditions for regional and geographical exposure... Science has to try to use strict scientific analysis to understand the differences and mutual relations of Earth space in their causal condition and to contribute to the very principle of division Earth surface (Геттнер А, 1930, 265).

Hetner thought that in this way is possible to concretize his own views on the subject of geography. However, the truth has proved different. According to his views on the subject of geography was a contained contradiction. On the one hand the subject of geography was to explore spatial relations and excludes “material point of view”, and on the other hand, these relations are given meaning only through its own substantive content. Otherwise might be - that, which is inextricably objectively, cannot be known due to the artificial separation of certain elements, aspects or points of view (Мукитанов, 1979, 187).

Methodological error in Hetner's concept consists in the fact that understanding the interrelationships of geographical phenomenon is based on their relationship with a particular unit of space as the leading factor. Interdependence is thus reduced to the external characteristics rather than internal, genetic and causal links. This concept was suitable for military geography, but not for scientific explanation. Chorological geography is typical “Geography of objects” (natural and social).

According to the Hetner's book “Geography” (1927), this science is divided into two parts: general and regional geography. He identifies the third part - a comparative regional geography, but it is not considered essentially. Regional Geography studies the characteristics of individual countries and regions in terms of the totality phenomenon in them, considering each country and each region as a unit, which cannot be separated

целину која не може бити рашчлањена на делове. Зато поједине дисциплине као зоогеографија, фитогеографија, географија становништва, политичка географија, могу бити само делови опште географије. Изучавање просторног размештаја појединих група појава у границама државе или предела у регионалној географији може се вршити само у вези с изучавањем свих других појава које карактеришу ту земљу или тај предео. Без тога она губи свој хоролошки карактер и престаје бити географија, већ постаје геоботаника, геозоологија, геополитика и т. д., и прелази у састав одговарајућих суседних наука.

Еволуција хоролошког приступа - принцип регионализма

Све до XIX века географи нису рашчлањавали простор. Постепено су се знања ширила, обједињавала “локалне” и шире “регионалне” просторе. Просторне целине (регије, ландшафти) су вештачки раздвојени и лако је доказати да их се може издвојити практично бесконачан број. Географи су „створили“ својство *регионалности*.

„Пошто је регионализација подела земаљске површине, то искрсава питање о природној и вештачкој подели или, у савременим терминима, о субјективности и објективности регионализације. Одсуство специфике регионализације као чисто географске идеје и географског појма наводи А. Хетнера да узима у обзир све поделе земаљске површине, укључујући политичке и државне. Пошто је нејасна специфика регионализације, то питање не налази научно решење у оквирима хоролошке концепције“ (Замјатин Н. Д., 1999., 7).

Принцип регионализма подразумева специфично територијално јединство, „целину“ природних и друштвених појава. Оригинална географска концепција „целине“ је у суштини интуитивна концепција функционалног региона, заснована у француској школи „географије човека“ (Видал де ла Блаш и други). Функционални регион је скуп објеката, природних и антропогених, који постоје на територијално дефинисаном делу површине Земље, функционално повезаних у једну целину. Регион може бити формални (заснован на методу спознаје), функционални (заснован на критеријуму потреба) и планерски (заснован на људској пракси). Другим речима, „регион“ је инструментални концепт који служи за система-

into parts. Because of that each of discipline as zoogeography, fito-geography, geography of population, political geography may be just a part of general geography. Studying the global distribution of certain groups of phenomena within the limits of the state or the regions in regional geography can only be used in connection with the study of any other phenomena that characterize the country or the region. Without that it loses its chorological character and geography cease to be, but becomes geo-botanic, geo-zoology, geopolitics, and also becomes part of the corresponding neighboring sciences.

Evolution of the Chorological approach - the principle of Regionalism

Until the nineteenth century geographers didn't divide the space. Gradually, the knowledge spread and consolidates “local” and “regional” spaces. Spatial units (regions, landscapes) are artificially separated and it is easy to prove that they can be separated practically in unlimited number. Geographers have been “created” status of *regional* responsibility.

“Because the regionalization is dividing of the Earth's surface, it raises the question of natural and artificial division, or, in modern terms, about the subjectivity and objectivity of regionalization. The absence of specifics regionalization as a purely geographical concept of geographical ideas affected Hetner to consider all share of the Earth's surface, including the political and state. Because of that specifics regionalization is unclear, the issue is not the solution in terms of scientific chorological concepts (Замјатин Д., 1999, 7).

The principle of regionalism implies a specific territorial unity, “entities” of natural and social phenomena. The original geographical concept of “entities” is essentially an intuitive concept of functional region, based in the French school of “Géographie humaine” (Vidal de la Blache, and others). Functional region is a set of objects, natural and anthropogenic, that are part of the territory defined by the Earth's surface, functionally connected in one unit. Region can be formal (based on the method of knowledge), functional (based on the criterion of need) and planning (based on human prac-

тизацију елемената човекове околине (формални регион); „регион“ је такође објективно постојећа целина у човековој околини (функционални регион); „регион“ је и начин рада човека, који служи за прилагођавање околине или њено мењање у циљу задовољавања потреба (планерски регион). У последњем значењу то је творевина која има материјалистичке и хуманистичке основе.

Ричард Хартшорн (1939), који је заступао погледе те врсте, сматрао је да је предмет географије конкретни материјални земаљски простор, а не апстрактни простор. Интерпретација Хартшорна, која не апсолутизује простор у географији, представља најраширеније класично схватање у свести просечног географа. Хартшорн (1950) сматра да су реално постојећи региони само државе, а сви остали су интелектуалне творевине. Хартшорн у књизи „Природа географије“ одбацује тезу о регији или пределу (ландшафту) као целовитој творевини, приписујући својство целовитости само биолошким организмима. Регионализам као форма регионалног правца у САД, карактерише се емпиризмом (без обзира на мноштво теоријских радова), разматрањем региона као територије, на којој коегзистирају најразноврсније појаве и закономерности. Ослањање на међузависност, која постоји између тих појава, не решавају проблем, јер суштинско се не одваја од несуштинског, неправилно се издваја критеријум географичности објеката. Ствар није просто у међузависностима, него у везама које стварају одређени тип целовитости. Анализе мреже узрочно-последичних веза на одређеној територији (посебно када је реч о односима друштва и природе), без квалитативних истраживања целовитости предмета и његових разноврсних својстава, води ка принципу индивидуализације или уникалности у географији (Хартшорн), ка одрицању примењивости закона на географске објекте (American geography and prospect, 1954).

Екцепционализам у географији

Хомогеност простора се нарушава у географији када се одређени његови делови маркирају и у њих се смештају одређени материјални објекти. Зато се простор разликује од места до места. Ф. К. Шефер је био заговорник *ексепционализма*, или погледа да географија као просторна наука не може бити ограничена на скуп објеката, због чега

тице). In other words, “region” is an instrumental concept that serves to systematize the elements of the environment (formal region), “region” is also objectively existing entities in the environment (functional region), “region” is the mode of man, which is used to adjust environment or its change to meet the needs (planning oriented region). In the latter sense it is a creation with materialistic and humanistic foundations.

Richard Hartshorne (1939), represented the views of this kind, considered subject of geography as a concrete material of Earth space, not an abstract space. In Hartshorne interpretation absolute space is not in geography, and it is the most widespread traditional understanding in the minds of the average geographer. Hartshorne (1950) argues that the real existing of the regions are only states, and all other are just intellectual creations. Hartshorne in the book “The Nature of Geography” rejected the thesis of the region or area (land shaft) as the coherent creation, attributing the property of completeness only to biological organisms. Regionalism as a form of regional route in the U.S. is characterized by empiricism (regardless of the multitude of theoretical papers), considering the region as a territory, which coexist most diverse phenomena and regularities. Analysis of network cause-effect relations in a specific territory (particularly the relation between society and nature) without qualitative research of subjects integrity and of its various properties are leading to the principle of individualization or uncial in geography (Hartshorne), and to the waiver of the applicability of laws on the geographical objects (American geography and prospect, 1954).

Exceptionalism in Geography

Homogeneity of space violates in geography when its parts are mark and placed a certain material objects in them. Because of that the space is different from place to place. Schaeffer was representing *exceptionalism*, or approach that geography as spatial science cannot be limited to the object, and because of that cannot be de-

је не треба дефинисати у погледу садржаја (предмета), него у погледу метода. Према томе, географија је установљена не на онтолошкој основи, већ на *епистемолошкој*, која проистиче из начина схватања и објашњења предмета истраживања. Епистемолошки приступ дефинисању предмета полази од субјекта, тј. човека, који је субјект и објект истраживања истовремено. Критеријум географичности тражи се у методу, тј. начину опсервације, објашњења и интерпретације - регионалном, картографском, комплексном геосистемском (Грчић М., 2007, 49-57).

Екцепционализам преноси тежиште са објекта географије на питања научне методе. Полазећи од филозофије Канта, географски простор је ефекат “субјективног организовања и уређивања света кроз субјект”. Стога, у дефинисању предмета мора се поћи од теоријског концепта или од метода. Полазећи од метода тј. од хоролошке концепције као критеријума географичности, „географично“ је све оно што показује територијалне разлике, а пошто на Земљи нема практично ничега што не показује територијалне разлике, логично да је немогуће искључити нешто из географије. Једна од основа постојања науке јест могућност генерализације и формулисања научних закона и закономерности. Неби било хемије, ако би уместо 60 елемената било њих 60 мил., неби било биологије ако би уместо врста постојале само јединке; неби било географије ако би уместо региона, типова, просторних трендова постојали само појединачни локалитети (Massey, 1979).

Ф. К. Шефер (1953) и В. Бунге (1962) су представљали *номолошко* схватање. То схватање има за циљ да кроз просторну анализу дође до конструкције научних закона у географији, или општих тврдњи са потенцијално бесконачним дометом, које нису коњукције коначног броја чињеница и не садрже географска имена и њихове еквиваленте (Крајевски, 1972). Главна функција научних закона јест објашњење и предвиђање. Постулат примене математичких метода и модела био је само једна компонента већег скупа тврдњи и постулата оног методолошког модела у географији, којег називамо „неопозитивистичком“ или боље речено „сцијентистичком“ парадигмом. Остављајући по страни карактер тога модела, истичемо да је истраживачки модел изграђен на његовој основи експонирао три циља: 1) тачност и објективност описа, 2) формулисање уопштавања и научних закона и 3) могућност прогнозирања и решавања

finied in terms of content (subject), but in terms of methods. According to that, geography is not established on ontological grounds, but on the *epistemological*, arising from the manner of understanding and explanation of the research topic. Epistemological approach to defining cases is based on the subject or man, who is the subject and object of research simultaneously. A geographical criterion is searching in the method or mode of observations, explanations and interpretations - regional, cartographic, complex geo-system (Grčić, M., 2007, 49-57).

Exceptionalism shifts the focus from the object of geography to questions of scientific method. Starting from the philosophy of Kant, the geographical area is the effect of “subjective organize and regulate of the world through the subject”. Therefore, defining objects must proceed from a theoretical concept or method. Starting from the method or of chorological concept as a geographic criterion, “geographic” is all that shows geographical differences, and because the Earth has nothing that shows no geographical differences, it is logical that it is impossible to exclude anything from geography. One of the foundations of the existence of science is the ability of generalization and the formulation of scientific laws and regularities. There would be no chemistry, if instead of 60 elements was of 60 million. There wouldn't be biology if instead of species have only individuals, wouldn't be geography if instead of in the region, types, spatial trends existed only single sites (Massey, 1979).

F. K. Scheffer (1953) and W. Bunge (1962) were represented the *nomological* conception. This concept aims that the spatial analysis comes to the construction of scientific laws in geography, or general statements with a potentially infinite range, not a finite number of conjunctions of facts and do not contain geographic names and their equivalents (Krajevski, 1972). The main function of scientific laws is to explain and predict. Postulate of mathematical methods and models was only one component of a larger set of claims and postulates of the methodological models in geography, which we call “neopositivism” or rather “scientism” paradigm. Leaving aside the character of this model, we emphasize that the research model built on its grounds expose three objectives: 1) accuracy and objectivity of the description, 2) formulation of generalizations

практичних проблема (Wrobel A., 1991, 321). Постигнут је само први циљ. *Сцијентистички приступ* схвата географију као емпиријску науку, независну од субјекта (истраживача).

Књига В. Бунгеа „Теоријска географија“ (1962) промовисала је просторну анализу. *Просторна анализа* у географији је дуго времена представљала хоролошко схватање, а њени главни представници били су нпр. П. Хагет (Hagget P), М. Деиси (Dacey M.), Р. Мориљ (Morill L. R.) и други. Просторна анализа нашла је свој израз у истраживањима која се спроводе у оквиру *регионалне науке* (Regional science), која претендује на улогу самосталне науке. Просторна анализа у географији развија се даље у том правцу, о чему сведоче радови о узajамном међудејству у простору (Morill, 1978; Ullman, 1980), о организацији географског простора. Највише радова тога типа појављује се у часописима „Geographical Analysis“ и „Environment and Planning“.

Интересантна је монографија А. Ц. Гатрела (Gatrell C. A., 1983) посвећена дистанцама и простору – географским (физичким), временским, економским, сазнајним, социјалним. Овај аутор повезује просторну анализу у географији с таквим проблемима као што су временско-просторни процеси, просторно планирање и прогнозирање. Пошто је простор, по Гатрелу, релација у скупу објеката, произилази да простора може бити толико много, колико успемо да дефинишемо таквих релација. То је питање метрике простора. Релације не морају бити истраживане на тлу хорологизма, можемо у њих уврстити релације човек-средина, у виду еколошких простора, чији пример могу бити еколошке нише, уважене за меру географске разбијености врста, које се могу третирати као региони у вишедимензионалном хиперпростору. Тешкоћу представља прелаз од појма простора као дистанце на појам простора као релације у скупу објеката. Тај прелаз омогућују специјални алгоритми, за прелаз на вишедимензионални простор.

Номолошко схватање у просторним истраживањима у географији учврстили су радови Д. Сака (Sack D.), са универзитета Висконсин у Медисону. Према Саку, научно објашњење у географији може разматрати геометријске карактеристике, али не може се на њих ограничити, као што је предлагао Шефер. Сак у својим радовима из 1970-их година, ограничава се ипак на еуклидску геометрију и приклања се радије апсолутном

and scientific laws and 3) predicting and solving practical problems (Wrobel A., 1991, 321). There has been only the first goal. *Scientific approach* understands geography as an empirical science, independent of subject (researcher).

Book by W. Bungee “Theoretical Geography” (1962) promoted the spatial analysis. Spatial analysis in geography has long represented chorological understanding, and its main representatives were Hagget, Dacey, Morill and others. Spatial analysis has found expression in research conducted in Regional Science, which aspires to the role of independent science. Spatial analysis in geography is developed further in that direction, and it’s demonstrated by the work on the mutual interaction in space (Morill, 1978; Ullman, 1980), and the organization of geographical space. Most of the works of this type appears in the journal “Geographical Analysis” and “Environment and Planning.”

Interesting monograph by Gatrell (1983) is dedicated to the distances and space - geographic (physical), weather, economic, cognitive, and social. The author connects the spatial analysis in geography with such issues as temporal and spatial processes, spatial planning and forecasting. Since the space is, by Gatrell, relations in the set of objects, it seems that space can be so many, depending to how we manage to define such relationships. That is the question of metric spaces. Relationships do not need to be investigated on the ground of chorologism, so we can include them in man-environment relationships, in terms of ecological space, which may be an example of ecological niches, distinguished as a measure of geographic fragmentation species, which can be treated as regions in a multidimensional hyperspace. Difficulty is represented by the transition from the notion of space as the distance to the concept of space as a relation in the set of objects. This transition allows special algorithms, the transition to a multi-dimensional space.

Nomological conception of space research in geography has strengthened by the papers of D. Sack, from the University of Wisconsin in Madison. By Sack, scientific explanation in geography may consider geometrical characteristics, but not be limited to them, as proposed by Scheffer. Sack in his works from the 1970s, was limited to the Euclidean geometry and inclined prefer to absolute space, believing that all non-Euclidean

простору, сматрајући да су све неевклидске метрике негеографске. То значи да он не узима у обзир друге просторе осим физичког простора. Он се враћа на старо схватање узајамног међудејства у простору. Вредност радова Сака ипак је у томе, што је у хоролошком приступу показао велики критицизам, посебно према широко распрострањеној просторној анализи, која се ограничава једино на истраживања спољашњих морфолошких релација, нпр. на анализу скупа тачака, просторне аутокорељације, дифузије иновација и т. д. Сак сматра, да географија мора откривати функционални и уметнички значај простора, њихове узајамне релације, разумети њихов утицај на пејзаж (Sack, 1978; 1994).

Географија као хуманистичка наука

Негативизам (антипозитивизам) у географији представљају структуралистичка и хуманистичка географија. Структуралисти, тражећи скривене структуре, сматрају просторну анализу за сувише површну. Хуманисти се удаљавају од просторне анализе с обзиром на то, да у тој анализи настаје редуковање суштине човека, физичком простору се приписује каузална логика и узрочна моћ (на пример, теорија Вон Тинена, локациони модели А. Вебера и А. Леша, модел централних места В. Кристалера). Хуманисти истичу да само „људски фактори (agents) имају узрочну моћ“ (Shields, 1991, 57; Vranješ M., 2002, 51). Хуманистички (антицијентистички) приступ, нема чисто емпиријски карактер и садржи субјективне елементе који проистичу из људске свести и друштвеног система вредности.

Простор људских активности, предмет је истраживања друштвено-географских дисциплина и има мало заједничког с физичким тродимензионалним простором у еуклидском смислу. Главни мотив тога приступа је убеђење о одвојености спознаје света човека од света природе (антинатурализам) и одвојености начина те спознаје, разумевања и функције. Корени тог приступа потичу од концепта “опсервације учесника” у делима Видал де Ла Блаша. Човек се смешта “у” физички свет као актер, а не “изван” њега као посматрач. Сами појмови регион, средина, предео (пејзаж, ландшафт) су производ људске свести. Вишезначност простора постоји у бихејвиористичкој литератури у виду *espace vécu* (Fremont, 1976).

metrics are non-geographic. This means he does not consider other areas except physical space. He returns to the old notion of mutual interaction in space. Sack contributed this issue with his chorological approach that already experienced a great criticism, especially by the widespread spatial analysis, which is limited only to studies of external morphology relation, for example, the analysis of points, spatial autocorrelation, and the diffusion of innovations. Sack believes that geography has disclosed a functional and artistic importance of space, their mutual relations, and understands their impact on the landscape (Sack, 1978).

Geography as a Humanistic Science

Negativism (antipositivism) in geography represents the structural and humanistic geography. Structuralists, looking for hidden structure, are considered that the spatial analysis is too superficial. Humanists are removed from the spatial analysis because in this analysis occurs reducing the essence of man, physical space is attributed to the causal logic and causal power (for example, the theory of Von Thünen, location models of A. Weber and A. Lösh, a model of central places of W. Christaller). Humanists say that only “human factors (agents) have a causal power” (Shields, 1991, 57; Vranješ M., 2002, 51). Humanistic (antiscientistic) approach has no purely empirical character and contains subjective elements that arise from human consciousness and social value system.

The space of human activity is a study of socio-geographical disciplines and has little in common with the physical three-dimensional space in Euclidean terms. The main motive of this approach is the belief of separation of knowledge of the world of man from the natural world (antinaturalism) and separation methods and the knowledge, understanding and function. The root of this approach comes from the concept of “participant observation” in the works of Vidal de la Blache. A man is saved “in the” physical world as an actor, not “out” him as an observer. Own notion of the region, environment, landscape (landshaft) are the product of human consciousness. Ambiguity of space exists in the behaviorist literature as *espace vécu* (Fremont, 1976).

С хуманистичком оријентацијом у географији повезана је примена појма социјалног простора, који потиче из педесетих година када га је предложио француски социолог Сомбарт де Леви (Chombart de Leuwe N. В.). Социјални простор има *објективни* карактер (нпр. еколошки, културни) и *субјективни* (перцепција простора). Сложени предели, који чине животну средину човека, често имају у суштини естетску или етичку димензију, која је у сцијентистичком приступу занемарена. Ово становиште представљају данас *хуманистички* (бихејвиористички) и *радикални приступ* у географији. У *радикалном приступу* простор је објект контроле, у *хуманистичком* је повезан с друштвеном и индивидуалном идентификацијом и са симболичким вредностима. Крајем XX и почетком XXI века, друштвена географија епистемолошки сазрева, што се препознаје у брисању дуализма између представа о објективном простору „изван нас“ и когнитивном простору „у нама“. Упоредо с тим прешлићу се позитивистички, структуралистички, постструктуралистички, феноменолошки, херменеутички и слични приступи и методе (Soja, 1996, 78; Vranješ, 2002, 52). У делима *постмодернистичког правца*, која често имају префикс „пост“ (-модернизам, -марксизам, -структурализам, -колонијализам), могуће је пратити схватања науке као „не-система“ и дијалектичка размишљања о друштвеној продукцији простора.

Генеалогичка географија знања о социјалном простору

Прелом у схватању географског простора, који је у вези с хуманистичком географијом, заснивао се на схватању, да је неосновано третирање географског простора искључиво у физичком аспекту (растојање, физичка територија) или у хоролошком аспекту (хомогена регионална средина као „контејнер“ разноврсних објеката). У епохи глобализације и информационог друштва, настаје „анихилација“ физичког географског простора (дистанце) захваљујући револуцији у транспорту и комуникацијама. У тим условима настале су још три концепције географског простора.

1. *Простор као културни пејзаж*. Творац идеје културног пејзажа, у којем се ставља акценат на људе и изражавање друштвених вредности кроз структуру активности, био је аустријски

With humanistic orientation in geography is related the application concept of social space, which dates from the fifties when it was proposed by French sociologist Chombart de Leuwe. Social space has an objective nature (environmental, cultural) and subjective (perception of space). Complex landscapes, which make the environment, often have the essence of an aesthetic or ethical dimension, which is the Scientology approach ignored. This humanistic view is now *behavioral* and *radical approach* in geography. In the *radical approach* space is an object of control, in the *humanistic approach* is associated with social and individual identity and the symbolic values. In the late twentieth and early twenty-first century, the social geography of epistemological matures, and recognizes the removal of dualism between the notion of objective space “out there” and cognitive space “in us”. Along with these intertwined positivist, structuralism, poststructuralist, phenomenological, hermeneutic and similar approaches and methods (Soja, 1996, 78). In the works of post-modern direction, which often have the prefix “post” (-modernism, -Marxism, -structuralism, -colonialism) it is possible to monitor the understanding of science as “non-system” and dialectical thinking about the social production of space (Vranješ, 2002, 52).

Genealogy of Geographical Knowledge in the Social Space

Break in the understanding of geographical space, which is associated with humanistic geography, based on the understanding of the unjustified treatment of space only in a physical (absolute) aspect. Besides chorological conception of space, in geography were resulting three concepts of space.

1. *Space as a cultural landscape*. Creator of the idea of cultural landscape, in which the emphasis is on people and the expression of social values through the structure of activity, was an Austrian geographer H. Bobeck (1948). This concept is particularly acceptances in the German landscape school of V. Hartke and Berkeley school which precursor is a C. Sauer. The first starts from the registration and the second

географ Х. Бобек (1948). Тај концепт је посебно акцептиран у немачкој пејзажној школи В. Харткеа и берклијевској школи чији је прекурсор К. Сауер (C. Sauer). Први полази од регистровања а други од класификовања културног пејзажа, а оба правца више концентришу пажњу на материјалне ефекте делатности у простору (као изворе информација), него на саме људе. У тој идеји културни пејзаж чини регион или место, у којем једна или више група живи и имају заједничке погледе који се тичу њихове друштвене средине.

Слично у архитектури 50-х година, егзистенцијална теорија града (с „духом“ града – *genius loci*) замењује материјалистичку концепцију простора у Западној Европи. Индивидуални и друштвени простор искуства и у вези с тим просторне представе, представљају се на мапама представа, које су још од двадесетих година XX века, предмет географских истраживања. Те мапе, осим што омогућују да се анализира тешко доступни свет представа, да се прати његов развој ортогенетски и филогенетски, испуњавају и практичну функцију. Степен подударности представа и стварности може бити основа разноврсних планерских и пројектантских одлука.

2. *Простор као друштвени производ*. Иако је доста давно направљена разлика између субјективног и објективног друштвеног простора, ипак није било одређених релација међу тим аспектима. Појам друштвеног простора увео је у географију Макс Сор (Max Sorre) полазећи од радова Е. Диркема (крајем XIX в.) и радова чикашке школе екологије човека из двадесетих година XX века. Наиме, француски социолог Емил Диркем бавио се истраживањем социјалне морфологије (*morfologie sociale*) и полазећи од кантијанског дуализма одвојио „социјално“ од „просторног“, разграничивши тако објект социологије (објашњавање социјалне структуре са тежиштем на социјалним процесима) од објекта географије човека (*geographie humaine*: објашњавање просторних структура са тежиштем на просторним процесима). По Диркему, социологија се састоји од друштвене морфологије, која је систем друштвених форми, и друштвене психологије, која је истраживање утицаја група и културе на психичке појаве и анализа психичких механизма у друштвеном животу.

Сада је доста популарна у географији интерпретација друштвеног простора према теорији симболичне интеракције Е. Касирера (Wilson,

from the classification of cultural landscapes, and both directions are focusing more attention on the material effects of activities in space (as sources of information), but on the people. The idea that the culturally landscape makes a region or place in which one or more groups live and share their views concerning their social environment.

Similar as in architecture during 50's, existential theory of (the "spirit" of the city - the *genius loci*) replaces the materialist conception of space in Western Europe. Individual and social space and experience in connection with the spatial representations are presented on the maps, which during the twenties of the twentieth century have been the subject of geographic research. These maps, in addition to allow for analysis of difficult to reach the world plays, to follow its evolution and phylogenetic, orthogenetic, are fulfilling a practical function. The degree of match play and reality can be the basis of various planning and design decisions.

2. *Space as a social product*. Although has been a long time ago that distinction between subjective and objective social space is made, but there wasn't some relationship between these aspects. The concept of social space was introduced in geography by Max Sorré starting from the papers of E. Durkheim (end of XIX c.) and works of the Chicago school of ecology of man from the twenties of the twentieth century. In fact, the French sociologist Emil Durkheim investigated social morphology (*morfologia sociale*) and starting from the Kantian dualism separating "social" from "space", so dividing object of sociology (the explanation of social structures, focusing on social processes) from the object of geography man (*Géographie humaine*: clarifying the spatial structure focusing on spatial processes). According to Durkheim, sociology is made up of social morphology, which is a system of social forms, and social psychology, which is researching group and the impact of culture on psychic phenomena and analysis of psychological mechanisms in social life.

It is rather popular in geography interpretation of social space according to the theory of symbolic interaction of E. Cassirer (Wilson, 1980). Cassirer analysis starting with the nature of man based on his feelings, needs and

1980). Код Касирера анализа природе човека полази од његових осећања, потреба и мисли, повезаних међусобно кроз интеракције. Символичне форме су језик, уметност, религија и историја (Cassirer, 1953). Таква схватања простора блиска су хуманистичкој интерпретацији и појмовима иконографија (Ж. Готман), топофилија (Yi-fu Tuan) и топоанализа.

Идеју о социјалној конструкцији простора покренуо је Х. Лефевр (Lefebvre H., 1991; 1994). Шта се тачно подразумева под том идејом? Она подразумева, да различита друштва стварају (производе) сасвим специфичне концепције простора и времена, тако што прихватају одређене просторне појмове и граде властито просторно мишљење. Према Х. Лефевру, простор није празан, тако да као темељно отолошко питање можемо поставити „друштвену продукцију простора“ или саму друштвено-просторну дијалектику (Lefebvre H., 1991, 154). Лефевр је направио заокрет од проучавања ствари у простору ка проучавању друштвене продукције друштвеног простора или просторности. Оно што Лефевр и његови „постмодерни наследници“ М. Фуко и други захтевају, је преусмеравање аналитичке пажње ка различитим процесима продукције друштвених или културних схватања (и концептуализација) простора те самих просторних пракси, насупрот пукој хоролошкој инвентаризацији друштвеног и културног. Лефевр је у својој „унитарној теорији“ покушао да изнађе теоријски оквир који би повезао два аспекта људске (друштвене) просторности: на једној страни *физички* (материјални), „објективни“ или „спољашњи“, и на другој страни *ментални*, „субјективни“ или „унутарњи“ аспект просторности. Сличне разлике, по А. Батимер (A. Buttmer), постоје у феноменологији двају значења „Lebenswelt“ („животни свет“): у физичком смислу (у том значењу код М. Шелера (M. Scheler) и Мерлоу-Понтија (M. Merleau-Ponty) и у интересубјективном, друштвеном смислу код Г. Марсела (G. Marcel). У циљу превазилажења такозваних материјалистичких и идеалистичких интерпретација простора, Лефевр је у средиште пажње поставио „*друштвени простор*“, као „трећи“ аспект људске просторности, који повезује остала два али се не може редуковати ни на „материјални“ ни на „ментални“ аспект (Lefebvre H., 1994).

Крај XX века је означио у друштвеној географији, као и у свим друштвеним наукама, „културни преврат“, најочљивији у формирању „нове

thoughts, associated with each other through interaction. Symbolic forms of language, art, religion and history (Cassirer, 1953). Those understanding of space are close to the humanistic interpretation of the terms of the iconography (J. Gottman), topophilia (Yi-Fu Tuan) and topo-analyse.

The idea of social construction of space has launched by H. Lefebvre (Lefebvre H., 1991). What exactly is meant by this idea? It implies that different societies generate (produce) very specific conception of space and time, by accepting a certain spatial concepts and build its own space review. According to H. Lefebvre, space is not empty, so that ontological question we can call the “social production of space” or in the very socio-spatial dialectic (Lefebvre H., 1991, 154). Lefebvre made the shift from studying things in space to study the social production of social space or space. What Lefebvre and his “postmodern heirs” M. Foucault and others demand, the divert analytical attention to the various production processes of social and cultural understanding (and conceptualization) of space and spatial practices themselves, as opposed to mere chorological inventory of social and cultural. Lefebvre, in his “unitary theory” tried to find a theoretical framework that would link the two aspects of human (social) of space: one physical (material), “objective” or “external”, and on the other side of the mental, “subjective” or “internal” aspect of space. Similar differences by A. Buttmer, have two meanings in phenomenology of “Lebenswelt” (“living world”): in the physical sense (in the sense of M. Scheler and M. Merleau-Ponty) and the interpersonal, social sense of G. Marcel. In order to overcome the so-called materialistic and idealistic interpretation of space, Lefebvre is at the center of attention placed “social space” as a “third” human aspect of space, which connects the other two but cannot be reduced or the “material” or the “mental” aspect.

End of the twentieth century was marked in the social geography, as well as in all social sciences, as the “cultural revolution”, the most conspicuous in the formation of “new cultural geography”, which in the social spatiality is trying to look through the lens of social and cultural reproduction (Dear M., 1997, 66).

3. *Space as a system*, a certain structure of

културне географије“, која на друштвену просторност покушава да гледа кроз оптику друштвене или културне репродукције (Деар, 1997, 66).

3. *Простор као систем*, представља извесну структуру релација између простора, моћи и информација. Простор као производ моћи имао је неколико фаза:

3. 1. *Фаза територија*. То је фаза борбе за просторну доминацију, на шта указују термини стационирање, распоређивање, одсецања, контрола територије, организација области. „Географ – то је можда његов суштински, стратешки задатак – сакупља информације (о простору). Путници из XVII века, односно географи XIX века, били су, у ствари, обавештајци који су сакупљали и картографисали информације, које су колонијалне власти, војници, трговци, односно индустријалци, могли директно да користе“ (Фуко М., 2010). О различитим облицима доминације простором говоре појмови као што су поље, позиција, регион, територија. Појмови као што су утврђење, војни поход, покрет, колонија, територија, приказују географски простор као арену војне организације, знања и вештине. У овој фази се разликују: А) парадигма државне територије Рацела (Ratzel), Хаусхофера (Haushofer) и немачких предратних геополитичара, и хегемоније положаја Макиндера (McKinder); Б) Територије као „фази територије“ (fuzzy territories – лабаве територије), које имају неодређене културне, економске, друштвене границе; Ц) Концепт „систем свет“ Бродела (Broudel) и Валерштајна (Wallersein), који одражава империјалистичку геополитику светске доминације.

3. 2. *Фаза умрежавања* - мрежа је парадигма капитализма, док је територија била парадигма империјализма. Према концепту хегемоније комуникација Готмана (Gottman) и глобалних мрежа Кастелса (Castells), у овој фази: А) везе у систему савремених геоекономских, геополитичких, геоеколошких и геодемографских односа много су значајније него простор и положај; Б) контрола токова роба (трговине) је значајнија него ресурса; Ц) Информација постаје важна као основа способности одлучивања (ко контролише информације, тај емитује идеје). Кастелс је у делу „Умрежено друштво“ истакао значај информација за развој глобалне мреже либералне економије. Идеологија умрежавања је идеологија регионалних и глобалних интеграција. Умрежавање претпоставља субсидијарност и централизацију одлучивања на глобалном нивоу, што на неки начин значи крај

relations between space, power and information. Space as a product can have several stages:

3. 1. *Phase territory*. This is the stage of the struggle for space dominance, as indicated by the terms stationing, scheduling, cutting, control of territory, the organization field. “The Geographer - it may be his core, a strategic task - collecting information (on space). Passengers from the seventeenth century, and geographers of the nineteenth century, were, in fact, intelligence officers who collected and cartographic information, which the colonial authorities, soldiers, traders and industrialists, could directly be used” (Fuko M., 2010). The various forms of domination space show concepts such as scope, location, region, territory. Terms such as fortification, campaign, movement, colony, territory, are showing the geographical area as an arena of military organization, knowledge and skills. At this stage vary: A) The paradigm of state territory of Ratzel, Haushofer and Germany’s pre-war geopoliticians, and hegemony position of McKinder, B) Territories as a “fuzzy territory” (fuzzy territories), which have a vague cultural, economic, social boundaries, C) The concept of “world system” of Broudel and Wallersein, which reflects the imperialist geopolitics of world domination.

3. 2. *Networking Phase* - network is a paradigm of capitalism, while the territory was a paradigm of imperialism. According to the concept of hegemony by Gottman communication and global networks of Castells at this stage: A) relationships are more important than the space and location, B) controls the flow of goods (trade) is more important than resources, C) The information becomes important as basis for decision-making abilities (who controls the information transmitted the idea). Castells is in “society” stressed the importance of information for the development of a global network of liberal economics. Networking ideology is the ideology of regional and global integration. Networking assumes subsidiary and centralization of decision-making at the global level, which in some way mean the end of freedom and democracy at lower territorial levels. American control of communications is the end of the principles of international law.

3. 3. *Cyber space* indicates the deterritorialization of space. The effect of innovations in

слободе и демократије на нижим територијалним нивоима. Америчка контрола комуникација представља крај принципа међународног права.

3. 3. *Сајбер простор* (Sajber space) означава детериторијализацију простора. Ефекат иновација у комуникацијама је сажимање времена и *компресија простора*. Реалне дистанце губе значај, простор и време постају све мање значајна баријера за комуникативне активности. Редукција просторних баријера производи нови времепростор. Тај ефекат ствара нешто што Харвеј назива временско-просторна компресија (Хаевеј Д., 1994). Треба додати да је време-просторна компресија процес креативне деструкције, која ради на разарању извесног начина живота, који повезује извесне просторновременске ритмове и креира сасвим нови модел живота, у којем су инкорпорирани нови појмови времепросторности. Ефекти времепросторних компресија су фрагментирани кроз компоненте положаја.

Спајање земаљског простора и сајбер простора карактерише постмодерно доба. Резултат спајања виртуелног и реалног простора је „дедал“ (фр. Dedale - лавиринт). Дедал је лавиринт из којег нема излаза, зато што сва места личе једно на друго. То настаје под утицајем капитализма – не постоји раздаљина, не постоји ништа што је различито; у суштини нема више географије („крај географије“); сателити могу дан пронаћи сваку тачку у простору; у том сајбер свејесу нема више живота ни смрти – увек остављате трагове и увек постојите. Постмодернизам у географији карактерише: 1. Методолошки плурализам који означава крај традиционалних парадигми и модела мишљења у географији, и 2. Фантастика, ирационалност, авангарда.

У постмодернизму мења се размера посматрања. Уместо традиционалног посматрања „одозго“, с акцентом на „националном“ (тј. државном) простору, у постмодернизму долази до изражаја крупна размера и локална демократија. Акцент је на индивидуи. Појављује се нови термин „глокализација“ - утицај глобалних процеса на локалне и обрнуто. Ту је кључни проблем интеракција размера: како глобално утиче на локално и обрнуто; на основу тога поставља се проблем критеријума размештаја по хијерархијским нивоима. У геополитичком простору, некадашњи колонијализам замењује културни и научни империјализам, укључујући и глобализацију језика (енглеског). Један од циљева сваког радикалног

communications is the compression of time and space. Real distance, losing significance, the space and time become more significant barriers to communication activities. The reduction of spatial barriers is producing new time-space. This effect creates what Harvey called time-space compression. It should be added that the time-space compression process of creative destruction, which is the destruction of a certain lifestyle, which connects certain space-rhythms and creates a new model of life, in which new concepts are affected by time/space. Effects of compression time/space fragmented components of the position.

Connecting the ground spaces and cyber space characterized the postmodern era. The result of merging virtual and real space is the “Dedale” (French - labyrinth). “Dedale” is a labyrinth from which there is no escape, because all places are like each other. This occurs under the influence of capitalism - there is no distance, there is nothing that is different, when in reality has no more geography (“end of geography”) satellites can find us in the space, in that cyber space has no more life or death - always leave traces always exist. Postmodernism in geography is characterized by: 1. Methodological pluralism that marks the end of traditional paradigms and models of thinking in geography, and 2. Fantasy, irrationality, avant-garde.

In postmodernism the scale of observation is changing. Instead of the traditional observation from above, with the emphasis on “national” (state) space, in postmodernism is prominent large-scale and local democracy. The emphasis is on individuals. A new term “glocalization” - the impact of global processes on local and vice versa. There is a critical problem of interaction: how global influences on local and vice versa; on the basis of this raise the problem of the criterion distribution over the hierarchical levels. In the geopolitical space, replaces the former colonialism cultural and scientific imperialism, including the globalization of language (English). One of the goals of any radical movement is to create space and time of a better world, as Leibniz thought, and to define, that is not an ideal structure than the relativistic set of conditions, as stated A. Whitehead. As a result of the construction of a new time/space we release the

покрета је да створи простор и време једног бољег света, као што је сматрао Лајбниц, и да дефинише, да то ипак није нека идеална конструкција него је релативистички скуп услова, као што је навео Вајтхајд. Као последицу конструкције новог простора имамо ослобађање снага капитализма за „креативну деструкцију“ географског предела, што распламсава жестоке опозиционе покрете.

Закључак

У вези с мноштвом концепција простора, као што су нпр. географски простор, физички, геометријски, простор догађаја, субјективни, искуствени, простор перцепције, друштвени, економски, културни, функционални, животни простор и т. д., продубиле су се термилошке тешкоће. Све постојеће концепције можемо свести на два његова аспекта: *Онтолошки* (објективни) и *идеални* (субјективни). У идеалном аспекту простор се одваја од времена, постаје аксиолошки одређен. Прелом у методологији географије била ревалоризација хоролошког приступа. Под утицајем нових концепција у хуманистичкој географији, настале су нове концепције (или парадигме) географског простора: 1. геопростор као културни пејзаж, 2. геопростор као друштвени производ, 3. геопростор као систем (као територија, као „мрежа“ и као „сајбер простор“). Према речима британског географа Харвеја, централно питање није: „Шта је простор?“, него: „Како различите људске праксе стварају и користе различите концептуализације простора?“. То скреће питање у смеру од онтологије ка епистемологији дијалектике простора и друштва у географским наукама.

Литература / References

1. Bunge, W. (1962): *Theoretical geography*, „Lund Studies in geography“, ser. C., 1. Lund.
2. Vranješ M. (2002): „*Družbena produkcija prostora*“: *K epistemologiji prostora v geografiji in humanistiki*. *Geografski vestnik* 74-2, 2002, s. 47-57.
3. Wilson, B. M. (1980): *Social space and Symbolic interaction*. J. Buttimer, D. Seamon (red.), *The human experience of space and place*, London, Crom Helm, p. 135-147.

power of capitalism “creative destruction” of geographic areas, which ignites fierce opposition movements.

Conclusion

In connection with a number of concepts of space, such as geographical space, physical, geometric, area of events, subjective, experiential, space perception, social, economic, cultural, functional, living space etc, the terminological difficulties was deepened. All the existing concepts can be reduced in two aspects: *ontological* (objective) and *ideal* (subjective). In an ideal aspect the space is separated from the time and becomes axiological set. Thus, the break in the methodology of geography was revaluation of chorological approach. It has found reflection in the territory of philosophy. It turned out, that was once rejected “Kantian” subjective-idealistic interpretation of space and time, “not the actual characteristics associated with things in it” but a priori form, in some relationships in the social geography is very convenient. To conclude with the words of the British geographer Harvey (1973, 14), the central question is not: “What is space”? But: “How different human practices create and use different conceptualizations of space”? This issue turns in the direction of ontology to epistemology of dialectic space and society in the geographic sciences.

4. Wrobel, A. (1991): *Czy potrzebny jest nowy paradygmat?* (u:) *Podstawowe problemy metodologiczne rozwoju polskiej geografii*. *Seria Geografia* 48. UAM, Poznan, 1991. s. 321-326.
5. Gattrell, C. (1983): *Distance and space: a geographical perspective*, Oxford Univ. Press/
6. Геттнер, А. (1930): *География. Её история, сущность и методы*. Ленинград - Москва.
7. Гриффит, Д. А. (1982): *Географическая инфраструктура и числовой пространственный анализ*, Владивосток, 1982.

8. Gregory, D. (1997): *Lacan and Geography, The production of space revisited. Space and social theory, Interpreting modernity and postmodernity.* Oxford, Malden.
9. Грчић, М. (2007): *Научна актуелност и практичне функције географије у Србији.* Први конгрес српских географа, Зборник радова, књ. 1. Београд, 2007. с. 49-57.
10. Gupta A., Ferguson J. (1992): *Beyond „culture, Space, identity, and the politics of difference.* Cultural Anthropology, 7/1, Washington.
11. Dear, M. (1997): *Postmodern bloodlines. Space and Social theory, Interpreting modernity and postmodernity.* Oxford, Malden.
12. Dramowicz, K. (1981): *Czy geografia jest nauka chorologiczna?* „Przegląd Geograficzny“ 53/2. s. 215-225.
13. Dramowicz, K. (1984): *Przestrzen w geografii – wciąż nowy stary problem.* Przegląd zagranicznej literatury geograficznej, z. 3-4/1984. Warszawa.
14. Замятин, Н. Д. (1999): *Методологический анализ хороложской концепции в географии,* Известия АН, Серия географическая, 1999, №. 5. с. 7-16.
15. КрајеВСКИ, W. (1972): *Pojecie prawa nauki, „Cłowiek i Swiatopoglad”*, 7. 84. Warszawa.
16. Lefebvre, H. (1991): *The production of space.* Oxford, Cambridge.
17. Lefevr, A. (1980): *Teorija prostora (iybor tekstova).* „Treć program“, 45, II, Beograd.
18. Massey, D. (1999): *Spaces of politics. Human geography today.* Cambridge.
19. Мироненко Н. С. (1993): *Методика страноведческого исследования,* МГУ, Москва.
20. Morill, R. (1978): *On the spatial organization of the lanscape,* Lund studies in geography, ser. B., Human Geography, 46, Lund.
21. Мукитанов (1979): *Методологические проблемы теоретизации географии,* АН Казахской ССР, Алма Ата.
22. Родоман Б. Б. (1990): *Уроки географии.* Вопросы философии, 1990. №. 4. с. 36-48.
23. Sack, R. D. (1978): *Geographic and other views of space.* K. W. Butzer (red.): *Dimensions of human geography,* Univ. Chichago, Dept. Geogr., Res. Pap., 186. s. 166-184.
24. Sack, R. D. (1994): *Koncept prostora u društvenoj misli, „Ekonomika“*, 4-6/1994, Beograd.
25. Schafer F. K. (1953), *Exceptionalism in geography: a methodology examination,* „A. A. A. G.“, 43, сс. 226-249.
26. Shields, R. (1991): *Places on the margin. Alternative geographies of modernity.* London, New York.
27. Shields, R. (1997): *Spatial stress and resistance. Social meanings of spatialization. Interpreting modernity and postmodernity.* Oxford, Malden.
28. Soja, E. W. (1980): *The socio-spatial dialectic.* A. A. A. G., 70, Washington.
29. Soja, E. W. (1989): *Postmodern geographies. The reassertion of space in critical social theory.* London, New York.
30. Tuan, Y-F. (1977): *Topophilia: A study of environmental perception, attitudes and values.* Englewood Cliff.
31. Tuan, Y-F. (1977): *Space and place, the perspective of experience.* Mineapolis.
32. Ulmann, E. L. (1980): *Geography as spatial interaction.* R. R. Boyce (red.), Washington.
33. Fremont, (1976): *La région, espace vécu.* Paris, Press Univ. de France.
34. Фуко, М. (2010): *Списи и разговори, „Федон“*, Београд.
35. Harvey, D. (1969): *Explanation in geography,* London.
36. Harvey, D. (1973): *Social Justice and the City.* Baltimore.
37. Harvey, D. (1994): *The Social Construction of Space and Time: A Relational Theory.* Geographical Rewiew of Japan, Vol. 67 (ser. B), № 2, 126-135.
38. Harvej, D. (1994): *Prostor i моć, „Ekonomika“*, 4-6/1994, Beograd.
39. Harvey, D. (1989): *The condition of postmodernity, An enquiry into the origins of cultural change.* Oxford, Cambridge.
40. Hartshorne, R. (1939): *The nature of geography,* Chichago.
41. Hettner, A. (1927): *Die Geographie, ihre Wesen und ihre Methoden,* Breslau.
42. Cassirer, (1953): *Philosophy of symbolic form, I-III,* New Hawen, Iale Univ. Press.